

Міністерство культури України
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка

РАДКО Юрій Іванович



УДК 78.082.2:780.647.2-043.86+«19/20»:7.03

**СТИЛЬОВА ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ БЯННОЇ СОНАТИ
У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ
ІНСТРУМЕНТАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ**

Спеціальність 17.00.03 — музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів — 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі музичної україністики та народно-інструментального мистецтва у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ) Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор

Карась Ганна Василівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
професор кафедри методики музичного виховання та диригування
(м. Івано-Франківськ)

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор

Сюта Богдан Омелянович,
Київська академія мистецтв,
проректор,
(м. Київ)

кандидат мистецтвознавства
Марченко Валерій Віталійович,
Міжнародний центр освіти і культури,
директор
(м. Київ)

Захист відбудеться «31» травня 2019 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.869.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства у Малому залі Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

Автореферат розіслано «26» квітня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор мистецтвознавства,

професор Н. І. Сиротинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. З появою в ХХ ст. багатотембрового баяна та значної кількості оригінального репертуару спостерігається тенденція відходу від народно-жанрових традицій до академізації баянного мистецтва. Музично-технічні засоби інструмента дозволяють істотно збагатити авторський задум, втілити образно-ідейний спектр, розширити звукофонічну сферу творів. Манера артикуляції, туше, способи виконання різноманітних штрихів і виконавських прийомів, поєднаних з темпераментом музиканта і своєрідністю його особистості, також сприяють появі безлічі варіантів трактування (порівняно з нотним текстом) музичного твору. Тому виникає необхідність дослідження жанру баянної сонати та її інтерпретаційних особливостей.

У жанровому різноманітті музики для баяна важливе місце посідають твори великих форм. З появою в 1937-му році перших концертів (Концерт для баяна з оркестром народних інструментів Феодосія Рубцова та із симфонічним оркестром Тихона Сотнікова), а в камерному жанрі – баянної Сонати h-moll Миколи Чайкіна в 1944-му році, баянне мистецтво стало на шлях академізації.

У другій половині ХХ ст. жанр баянної сонати набуває динамічного розвитку в Україні та за її межами. Сонати для баяна українських, російських та європейських композиторів цієї доби займають вагоме місце в репертуарі провідних виконавців та учасників найпрестижніших міжнародних конкурсів. Це свідчить про актуальність постійного поповнення концертного та педагогічного репертуару, що сприяє активному розвитку всіх жанрів і, зокрема, сонати. Окремі зразки жанру присвячені конкретним виконавцям та орієнтовані на їхні індивідуальні естетичні запити та технічні можливості. Композитори звертаються до цього жанру, використовуючи інноваційні композиційні прийоми побудови форми, яка насичена різноманіттям жанрових та композиційних рішень.

Актуальність запропонованої теми «Стильова еволюція жанру баянної сонати у східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть» зумовлена необхідністю детального вивчення жанру баянної сонати на жанрово-стилістичному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі музичної україністики та народно-інструментального мистецтва Навчально-наукового інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Робота є частиною науково-дослідної теми «Народно-інструментальна музика України і зарубіжжя: аспекти взаємодії фольклорного і академічного напрямів» (державний реєстраційний № 0113U006389). Тему дисертації затверджено 9 грудня 2014 р. (протокол № 11) і уточнено 27 грудня 2018 р. (протокол № 12) на засіданні Вченої ради ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета дослідження – встановити особливості еволюції жанру баянної сонати в східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть крізь призму композиторської та виконавської стилістики.

Відповідно до поставленої мети у дослідженні передбачено вирішення таких завдань:

- проаналізувати історіографічну і теоретичну базу дослідження;
- систематизувати джерельну базу дослідження шляхом упорядкування нотних текстів та аудіозаписів баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;
- визначити періодизацію та особливості формування та розвитку жанру баянної сонати;
- класифікувати жанрові зразки сонат для баяна у східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;
- уточнити концепт жанру баянної сонати;
- здійснити комплексний аналіз баянної сонати у композиторській творчості за критеріями форми, образного і тематичного змісту, музичної мови, технічних особливостей;
- систематизувати індивідуальні виконавські стилі на основі баянної сонати та охарактеризувати особливості її інтерпретації.

Об'єктом дослідження є східнослов'янське інструментальне мистецтво другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Предметом дослідження є стильова еволюція жанру баянної сонати.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи охоплюють другу половину ХХ – початку ХХІ століть, нижня межа яких зумовлена появою першої сонати для баяна на теренах України (1944 р.), а верхня – сучасним динамічним розвитком жанру.

Територіальні межі дисертації (Україна, Росія) зумовлені становленням і розвитком жанру баянної сонати саме у східнослов'янському ареалі, а вихід за територіальні межі (Франція, Польща, Сербія, Фінляндія) – поодинокими прикладами композиторів та виконавців, які пропагують цей жанр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічна основа роботи ґрунтується на гносеологічних положеннях, що забезпечують об'єктивне уявлення про сутність композиторської та виконавської творчості.

У дисертації використано комплекс методів універсально-наукового характеру, взаємодоповнюваність яких забезпечила об'єктивність і наукову достовірність результатів дослідження: *джерелознавчо-пошуковий* – з метою опрацювання наукової, музикознавчої та методичної літератури; *метод наукової реконструкції* – для відтворення музичного процесу; *метод об'єктивності й історизму* – для виявлення історичних передумов та основних етапів становлення і розвитку жанру баянної сонати у другій половині ХХ – початку ХХІ століть; для вивчення окремих елементів сонатної форми застосовано *метод аналізу і синтезу*; *метод конкретизації* дає змогу обґрунтувати структурні елементи баянних сонат у всьому різноманітті їх властивостей, зв'язків і відносин; *методи персонології (біографічний* – при розгляді життєдіяльності композиторів та виконавців, *метод культурно-психологічної реконструкції* – для характеристики типів виконавців).

Теоретична база дослідження ґрунтується на працях у галузі філософії, естетики, психології, мистецтвознавства, музикознавства, теорії композиторського стилю, історії музичного виконавства.

Теоретичну базу дисертаційної роботи становлять праці з:

- філософії та естетики (Т. Адорно, Є. Басіна, В. Крутоуса, Н. Чечель);
- культурології (О. Афоніної, Г. Карась, Л. Кияновської, Н. Корнієнко, О. Чеботаренко);
- психології (Г. Вільсона, В. Петрушина, Ю. Цагареллі, В. Цеханського, Г. Ципіна, К. Г. Юнга);
- мистецтвознавства та музикознавства, в яких досліджено:
 - питання музичної форми, стилю, жанру, музичного тематизму, композиторської техніки (М. Арановського, Б. Асаф'єва, В. Бобровського, М. Бонфельда, В. Валькової, К. Ганна, Е. Денисова, В. Задерацького, Ц. Когоутека, О. Козаренка, Т. Кюрегян, М. Лобанової, О. Лосева, Л. Мазеля, В. Медушевського, М. Михайлова, А. Мухи, Є. Назайкінського, Н. Очертовської, Г. Орлова, Т. Попової, М. Ройтерштейна, К. Руч'євської, С. Скрєбкова, Ю. Созанського, А. Сохора, П. Стоянова, Б. Сюті, М. Тица, Ю. Тюліна, В. Холопової, В. Цуккермана, Ю. Чекана, С. Шипа, Я. Якуб'яка);
 - виникнення та розвиток жанру сонати (А. Богатирьової, О. Вар'яно, Н. Горюхіної, Г. Григор'євої, Л. Ланцути, Т. Омельченко, Д. Онищенко,

- Пан Тінтін, Т. Слюсар, Хуан Цзечуань, С. Шипа та ін.), а також баянної сонати (В. Кузнецова, О. Мірошніченко, Ю. Чекана);
- персоніологічні аспекти творчості композиторів (О. Гатаулліна, Є. Голубевої, В. Голяки, В. Золотарьова, В. Карташова, А. Малкуш, У. Миронової, О. Москвіної, Г. Рубахіної, Н. Савицької);
 - осмислення індивідуального стилю музиканта-виконавця крізь призму взаємопов'язаності та взаємозумовленості композиторської та виконавської творчості (М. Імханіцького, О. Катрич, Д. Рабіновича);
 - теорію та історію музичного виконавства та інтерпретації (Є. Гуренко, З. Єременко, М. Зільберквіта, Н. Кашкадамової, Н. Корихалової, В. Москаленка, К. Тимофесвої, О. Шульпякова та ін.);
 - виконавські, історичні та теоретичні аспекти акордеонно-баянного мистецтва (В. Балика, І. Безуглої, В. Бичкова, М. Булди, А. Гончарова, М. Давидова, І. Єргієва, Є. Іванова, С. Карася, В. Князева, Д. Кужелєва, Ф. Ліпса, В. Марченка, А. Мірека, М. Оберюхтіна, Я. Олексіва, С. Платонової, М. Різоля, В. Семенова, А. Сташевського, В. Чабана, М. Черепанина, А. Черноіваненко, В. Шарова, Ю. Ястребова), а також особливості національних та регіональних баянних шкіл (В. Бичкова, І. Єргієва, І. Куртого).

Джерельну базу дослідження склали методичні роботи відомих музикантів-виконавців (М. Давидова, Ф. Ліпса, Г. Нейгауза та ін.), нотні та бібліографічні видання, хроніки, аудіо та відеозаписи, що фіксують різноманітну стильову палітру концертного виконання.

Матеріалом дослідження є кращі зразки сонат для баяна другої половини ХХ – початку ХХІ ст. українських (М. Чайкіна, В. Зубицького, Ю. Шамо, В. Рунчака, А. Нижника, Я. Олексіва та ін.), російських (Вл. Золотарьова, А. Кусякова, О. Нагаєва, В. Семенова, Є. Подгайца та ін.) та європейських (Ф. Анжеліса, М. Зелінські) композиторів, які є найбільш репертуарними у програмах конкурсів і фестивалів баянного мистецтва.

Джерелом для дослідження є широкий музично-інформаційний масив аудіозаписів музичних творів, сучасної дискографії [Дод. В], відеозаписів, які репрезентують творчість визначних музикантів-виконавців сучасності (у тому числі майстер-класи Ю. Шишкіна, В. Зубицького, М. Давидова, Є. Черказової, Ф. Ліпса) [Дод. Д], а також інформація, що міститься у буклетах музичних конкурсів, критичних статтях, присвячених визначним музикантам-виконавцям постмодерної доби.

Значну кількість нотних текстів баянних сонат виявлено у «Антології літератури для баяна» [Дод. Б2]. Окремі сонати для баяна репрезентовано

у музичних виданнях навчальної книги «Богдан» [Дод. Б2], Соната № 7 А. Кусякова видана Фінським акордеонним інститутом; Соната № 3 В. Семенова «Спогад про майбутнє» – Ростовською державною консерваторією імені С. В. Рахманінова; Соната для акордеону М. Зелінські – музичним видавництвом «PWM Edition» в Кракові (Польща) [Дод. Б2]. Також частина нотних текстів сонат виявлена в глобальній мережі Інтернет.

Аудіозаписи баянних сонат є на CD-дисках Ф. Ліпса, В. Зубицького, Ю. Шишкіна, В. Семенова, А. Гайнулліна, О. Дмитрієва та інших провідних виконавців баянного мистецтва [Дод. В], відеозаписи – в глобальній мережі Інтернет, а саме: на відеохостингу «YouTube» [Дод. Д]. Джерельною базою дослідження також слугували власні відео-архіви концертних виступів провідних сучасних баяністів [Дод. Д].

Наукова новизна одержаних результатів визначається її метою, комплексом поставлених для виконання дослідницьких завдань, предметом дослідження. У дисертації

вперше:

- досліджено та здійснено аналіз баянних сонат В. Семенова (№ 2, 3), А. Кусякова (5-та, 6-та, та 7-ма сонати), Я. Олексіва (Соната-балада), Є. Подгайца (Соната для баяна), Ф. Анжеліса («Impasse»), М. Зелінські (Соната для акордеона) та ін.;
- здійснено історичну реконструкцію еволюції стильових та жанрових особливостей сонатної форми для баяна другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;
- представлено порівняльну характеристику виконавської інтерпретації сонат для баяна провідними баяністами другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (М. Вяюрюнен А. Гайнуллін, О. Дмитрієв, В. Зубицький, Ф. Ліпс, П. Маріч, А. Нижник, Й. Пуріц, М. Різоль, П. Фенюк, О. Шаров, Ю. Шишкін);

уточнено:

- зміст концепту «баянна соната».

Теоретичне значення і практична цінність одержаних результатів.

Теоретичне значення дисертації полягає у поглибленні та розширенні мистецтвознавчих підходів у дослідженні сучасного баянного мистецтва. Матеріали дослідження сприяють збагаченню сучасного українського мистецтвознавства новими підходами в оцінці розвитку баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Матеріали дослідження можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень стилю та жанру великих форм у баянному мистецтві.

Практична цінність результатів дослідження. Матеріали та результати дослідження можуть знайти застосування в лекційних курсах із методики, історії та теорії виконавства на баяні-акордеоні, а також у концертній виконавській практиці баяністів. Детальний аналіз окремих сонат допоможе виконавцям цілісно усвідомити їх форму, визначити індивідуальні особливості композиторського стилю, глибше зрозуміти образно-драматичний зміст твору.

Особистий внесок здобувача. Вперше у науковій літературі:

- здійснено аналіз баянних сонат В. Семенова (№ 2, 3), А. Кусякова (5-та, 6-та, та 7-ма сонати), Я. Олексіва (Соната-балада), Є. Подгайца (Соната для баяна), Ф. Анжеліса («Impasse»), М. Зелінські (Соната для акордеона) та ін.;
- представлено порівняльну характеристику виконавської інтерпретації сонат для баяна провідними баяністами другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;
- уточнено зміст концепту «баянна соната».

Дисертація є самостійною науковою працею. Всі публікації здобувача одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертації обговорено на засіданні кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва Навчально-наукового інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника».

Основні положення та висновки дисертації пройшли апробацію й знайшли відображення в доповідях на науково-практичних конференціях, зокрема:

міжнародних: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Народно-інструментальне мистецтво на зламі ХХ–ХХІ століть» (м. Дрогобич, 5 грудня 2014 р.); II Міжнародна науково-методична конференція «Музична культура в теоретичному і прикладному вимірах» (Росія, м. Кемерово, 10 квітня 2015 р.); VI Міжнародна наукова конференція «Традиції і сучасний стан культури і мистецтва» (Білорусь, м. Мінськ, 19 листопада 2015 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Культурний вектор розвитку України початку ХХІ століття: реалії і перспективи» (м. Рівне, 10–11 листопада 2016 р.); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні: культурно-мистецькі аспекти розвитку» (м. Рівне, 16–17 листопада 2017 р.).

Результати дослідження представлені в рамках майстер-класу на курсах підвищення кваліфікації викладачів музичних шкіл Чортківського району Тернопільської області 28 лютого 2017 року.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 одноосібних праць, з них 4 наукові статті у фахових виданнях, затверджених МОН України, одна – у науковому закордонному виданні та 3 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура і обсяг дисертації зумовлені проблематикою, метою та комплексом завдань наукового дослідження. Дисертаційна робота складається з анотацій (українською та англійською мовами) зі списком публікацій автора за темою дисертації, вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел (243 позиції), додатків, до яких включено список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації. Загальний обсяг дисертації – 273 с. Основний текст складає 161 с. Додатки охоплюють 78 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми роботи та ступінь її теоретичної розробки, зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання роботи, об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі дослідження; визначено методи, теоретичну основу, джерельну базу та наукову новизну; розкрито теоретичне й практичне значення роботи, надано інформацію про апробацію її результатів та публікації автора, а також про структуру й обсяг дисертації.

У **Розділі 1 «Жанр баянної сонати: історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти»**, який складається із двох підрозділів, створено цілісне уявлення про формування та розвиток жанру баянної сонати в східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ ст. на основі досліджень провідних музикознавців, виокремлено методологічні основи роботи та обґрунтовано її дослідницьку стратегію.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія виникнення та розвитку жанру баянної сонати»* проаналізовано наукові праці з філософії, психології та соціології, здійснено огляд наукової літератури на предмет ступеня опрацювання тематики досліджуваного явища. Аналіз джерельних матеріалів, виявлених у процесі пошуку, свідчить, що еволюції жанру сонати в них відведено значну увагу. Констатовано, що сонатний жанр пройшов

тривалий шлях еволюції, історично увібравши в себе процеси і явища, які відбувалися в ту чи іншу епоху.

У численних працях науковців досліджено зародження сонатного жанру та його основні формотворчі особливості, розглядаються особливості появи сонати та її композиційної структури, встановлено взаємозв'язок сонати з іншими жанрами, взаємозалежність змісту і форми, висвітлено особливості інтонаційного становлення музичної форми та діалектичний принцип взаємодії музичного матеріалу, здійснено аналіз музичних творів у поєднанні змісту і форми. Доведено, що сонатна форма, розвиваючись у сучасних синтетичних процесах, може переходити на новий структурний рівень, тобто можливе її наближення до інших відкритих форм.

Здійснено огляд праць, у яких висвітлено жанрово-стилістичні, фактурні, ритмо-формульні, тембральні та фольклорні особливості баянної сонати. Встановлено, що жанр баянної сонати досліджений опосередковано, тому виникає необхідність для детального її вивчення в еволюційній динаміці.

У пункті 1.1.1. *«Загальна характеристика жанру баянної сонати»* встановлено, що сонатний жанр за тривалий період свого розвитку ввібрав у себе значну кількість процесів і явищ різних епох. У XX–XXI ст. він базується на технічно-стильових концепціях композиторського мислення. В баянній сонаті композитори в першу чергу опираються на виразові можливості інструмента, традиційні класичні основи технік, а також на введення нових образно-композиційних рішень та прийомів звуковидобування. Ці чинники насичують баянну сонату інваріантністю жанрової драматургії та художніми образами.

У підрозділі 1.2. *«Методологічні засади дослідження жанру баянної сонати»* підібраний методологічний алгоритм для аналізу баянної сонати, що проявляється у наступному: виявленні спільних і відмінних ознак і властивостей форми; установленні зв'язків жанру на формотворчому рівні; визначенні співвідношення спільних ознак з індивідуальними та розчленування їх на певні категорії. Методи наукової реконструкції, об'єктивності й історизму, а також компаративний метод дозволяють розглянути жанр баянної сонати в історичній ретроспективі та зіставити формотворчі особливості протягом другої половини XX – початку XXI ст. За допомогою системно-структурного підходу розглянуто властивості та компоненти баянної сонати та їхню взаємодію між собою.

У Розділі 2 «Реалізація синтетичних та образно-тематичних принципів композиційної структури в баянній сонаті» розглянуто синтетичні та образно-тематичні особливості композиційної структури баянної сонати. В середині ХХ – на початку ХХІ ст. жанр сонати базується на техніко-стильових концепціях композиторського мислення. В баянній сонаті композитори перш за все спираються на виразові можливості інструмента. Виконання на ньому базується на класичних основах техніки і водночас характеризується введенням несподіваних прийомів звукодобування та образно-композиційних рішень. Це насичує баянну сонату інваріантністю жанрової драматургії та розширює художнє коло образів.

Синтетичність композиційної структури проявляється в трансформації баянної сонати на жанровому та формотворчому рівнях та її дуалістичній спрямованості до одночастинності.

У підрозділі 2.1. «*Функції музичного тематизму у баянній сонаті*» висвітлено та узагальнено загальні принципи тематичної структури, функції, особливості розвитку тематизму та його вплив на формотворення на основі аналізу трьох сонат В. Семенова: Соната № 1, Соната № 2 «*Basqueriad*» та Соната № 3 «*Спогад про майбутнє*». Виявлено, що музичний тематизм в баянній сонаті відіграє важливу роль як у формотворенні, так і у художньо-образному відтворенні змісту твору. Баянна соната володіє контрастним співставленням тем, вільним розчленуванням структур, багатством інваріантних конструкцій.

У підрозділі 2.2. «*Діалектика образних сфер у сонаті для баяна*» встановлено особливості діалектичної взаємодії образних сфер у баянній сонаті, яка досягається на основі конфлікту. Розвиток усієї музичної тканини твору залежить від гостроти конфлікту. В численних баянних сонатах конфліктні сторони проявляються у вигляді символів релігійної тематики. Конфліктність образних сфер крізь призму символічного вираження здійснена на основі баянних сонат В. Рунчака та С. Губайдуліної. Проведено паралелі повної протилежності розвитку драматичної дії на основі конфлікту у Сонаті № 3 Ю. Шамо. Присутність у творі образу ліричного героя та його внутрішні переживання, що перебувають у діалектичній взаємодії, відображені у Сонаті для баяна О. Нагаєва. Конфліктність образних сфер розглянута також на прикладі Сонати для баяна М. Зелінські.

У підрозділі 2.3. «*Жанрові модифікації баянної сонати*» розглянуто поліжанровість баянної сонати. Жанровий синтез став розповсюдженим явищем композиторського вирішення в баянній сонаті. Особливу увагу

акцентовано на синтезі жанру поеми та балади. Розглянуто архітектоніку та історичні передумови розвитку поеми та балади, а також їх відображення в інструментальній музиці. Виявлено загальний вплив жанрів поеми і балади на сонатну форму. Симфонізація сонати, об'єднання її з іншими малими та розгорнутими формами, призводить до появи нових подвійних жанрів: сонати-симфонії, сонати-балади, сонати-поєми тощо. Це дає змогу розширити драматургічні рамки твору, збагатити глибоким художньо-образним змістом, що сприятиме кращому усвідомленню його слухачем. Проаналізовано зразки використання композиторами назви «соната» для підкреслення монументальності твору.

У підрозділі 2.4. «*Темброва драматургія у відображенні художньої образності*» висвітлено роль тембру в жанрі баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст., який відіграє важливе місце у формотворчому процесі поряд з фактурою, ритмом та музичним тематизмом. Природна мовна інтонація та будь-який шумовий ефект перетранс-формувалися в художній свідомості, перевтілюючись у музичну інтонацію. У цьому ракурсі відбувається злиття двох шарів: звукового та композиційного. Межі їхнього з'єднання інколи важко прослідкувати, адже в більшості випадків вони взаємопроникають та доповнюють один одного, створюючи єдину форму логічної побудови. Це зумовило використання поняття «темброформа» (за Д. Шульгіним). Тембральні можливості баяна дають змогу композиторам активно експериментувати з колористичним збагаченням музичної тканини, зокрема, на формотворчому та структурному рівнях. Яскравим прикладом тембрової першооснови є Соната для баяна Є. Подгайца, у якій застосовано колористичний прийом *bisbigliando* для тембрального розвитку твору.

У Розділі 3 «**Особливості виконавської інтерпретації баянної сонати**» розглянуто особливості інтерпретації та виконавського стилю в баянному мистецтві на основі баянної сонати.

У підрозділі 3.1. «*Характеристика індивідуальних виконавських стилів на основі баянної сонати*» відзначено виконавську палітру баянного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст. крізь призму академізації баяна та розвитку композиторської техніки за рахунок появи інноваційних прийомів звуковидобування. Розуміння індивідуального стилю виявляється в певній сукупності спільних ознак різних явищ (стилістичні особливості композиторського письма; втілення в одній особі композитора і виконавця; національна приналежність композитора; тяжіння до драматургічної наповненості). Ця сукупність явищ об'єднана в єдине ціле і має здатність

багаторазового повтору. Такі узагальнені якості, що багаторазово повторюються в певному проміжку часу, і складають основу індивідуального стилю виконавця.

Виявлено, що виконавський стиль – це категорія історична, а з тенденцією до використання новаторських прийомів та імпровізаційної манери виконавства історичні стилі більше проявляються через особистісний індивідуалізований характер. В баянному мистецтві це виявляється на основі переходу від інтонаційно-наспівної манери виконавства до акцентно-ударної, імпровізаційної. Також вагомий вплив на стильові особливості виконавства відіграють національні та регіональні баянні школи.

У підрозділі 3.2. *«Художні аспекти інтерпретації сонати для баяна»* розкрито особливості інтерпретації баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст. провідними виконавцями сучасності (М. Різоль, Ф. Ліпс, О. Шаров, О. Дмитрієв, В. Зубицький, Ю. Шишкін, П. Фенюк, М. Вярюнен, А. Нижник, А. Гайнуллін, Й. Пуріц, П. Маріч). Кожен музичний твір має мобільні структурні елементи, які є першоджерелом для виконавського осмислення та інтерпретації композиторського задуму. Це мелодія в її інтонаційно-ритмічній і ладовій єдності, гармонія та структура твору.

Виконавець має велику відповідальність перед композитором за правильне прочитання та відтворення нотного тексту. Інтерпретація будь-якого твору повинна відповідати стилю композитора, разом з тим вона може бути різноплановою, що проявляється в темпі, елементах фразування, динаміці, штрихах, агогіці, тембрі, артикуляції. Комплексне застосування та реалізація усіх цих засобів при виконанні конкретного музичного твору, створює динаміку розгортання образно-художнього змісту.

У додатках подано: нотні приклади баянних сонат (додаток А); список сонат для баяна українських та зарубіжних композиторів (додаток Б1); нотографію (додаток Б2); дискографію сонат (додаток В); відеозаписи виконання сонат (додаток Д); список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження (додаток Ж).

ВИСНОВКИ

Висновки узагальнюють результати дослідження.

1. **Встановлено**, що музикознавцями всебічно досліджено жанр сонати з моменту зародження, визначено його формотворчі, фактурні та структурні особливості. Однак жанр баянної сонати не знайшов глибокого мистецтвознавчого осмислення. Аналіз жанру баянної сонати дозволив визначити загальні поняття, що відображають композиційні властивості,

структурні та формотворчі особливості цього жанру на основі композиторської творчості.

2. Систематизувавши джерельну базу дослідження, *упорядковано* нотографію близько ста баянних сонат другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а також значну кількість аудіо- та відеозаписів провідних виконавців-баяністів. На основі джерельної бази дослідження здійснено аналіз формотворчих та структурних особливостей жанру; визначено особливості композиторської техніки та музичної мови композиторів, які пишуть у цьому жанрі; прослідковано основні особливості стилю виконавства.

3. Теоретична та джерельна база дослідження дозволила *відтворити* еволюційний шлях жанру баянної сонати, який розглянуто крізь призму загальних особливостей музичної форми епохи та індивідуальних особливостей композиторського стилю.

Визначено **три умовні періоди еволюції баянної сонати:**

1) 1950–1960-ті рр. – зародження жанру, домінування класичної форми (М. Чайкін);

2) 1970–1980 рр. – поява творів таких стильових напрямів, як неокласицизм (А. Кусяков, Вл. Золотарьов) та неофольклоризм (В. Семенов, В. Зубицький);

3) з 1990-х років до сьогодення – баянна соната презентує такі течії та напрями, як мінімалізм та постмодернізм (В. Рунчак, С. Губайдуліна та ін.).

Баянна соната на кожному етапі розвитку вбирає в себе певні історичні процеси та національні особливості. У творах відображені основні стильові тенденції епохи.

Відповідно встановлено, що на початку зародження жанру баянної сонати композитори тяжіють до класичних традицій сонатного жанру, що відображено у сонатах М. Чайкіна. У кінці ХХ ст. індивідуальні композиторські рішення домінують над класичними, і вже досить складно віднести ту чи іншу сонату до певного стилю. У музичній мові багатьох баянних сонат використана сучасна композиторська техніка (С. Губайдуліна, А. Кусяков, В. Семенов, В. Зубицький). Еволюція сонатного жанру рухається в бік відкритих форм, де присутнє вільне трактування сонатності, аж до узагальнено-філософського, у якому є протиставлення двох тем, комплексів, настроїв, тощо. Але якщо у композиторів академічного напрямку новаторство в сфері музичної лексики та форми зберігає основні ознаки жанру, то в сонатах композиторів авангардних напрямів воно призводить до їх зміни або повного нівелювання.

4. **Виявлено** у творчості українських та зарубіжних композиторів другої половини ХХ – початку ХХІ століть *взаємопроникнення жанрів* в баянній сонаті. Встановлено, що сонатний жанр поєднують із симфонічними методами драматургії, а також з жанрами поеми, балади, новели, поліфонії, капричіо, рапсодії. Зокрема, у Сонаті на тему DSCN (остинато, речитатив і fuga) В. Балака спостерігається використання в композиційній структурі поліфонічного циклу з фугою. Приклади жанрового синтезу за принципом об'єднання жанрових атрибутів сонати і поліфонічного циклу з фугою можна помітити і в творчості композиторів Ю. Шамо та В. Бібіка.

Сольно-інструментальна циклічна форма поєднується із симфонічними методами драматургії у Концертній симфонії для баяна А. Холмінова, Сонатах-симфоніях В. Дікусарова та В. Бонакова. Зразком жанрового синтезу з малими та розгорнутими формами є Соната-експромт «Буковинська» В. Власова. Опора на фольклорні теми з елементами розповідності відображена у Сонаті-рапсодії для баяна В. Довганя. Поєднання сонатного жанру і капричіо реалізує у своїй Сонаті-капричіо для баяна В. Бешевлі. Проникнення жанру балади в баянну сонату яскраво виражене у творчості В. Бонакова та Я. Олексіва. Поєднання сонати і поеми використовують у своїй творчості В. Ходош, Ю. Наймушин і В. Бонаков. Поєднання жанрів в баянній сонаті розширює драматургічні рамки та збагачує її глибоким художньо-образним змістом.

5. **Уточнено** концепт жанру баянної сонати, яку ми трактуємо як жанр, який сформувався в другій половині ХХ ст. та обумовлений індивідуалізованими особливостями авторської концепції, національної традиції, музичної мови та розвитку конструктивних можливостей баяна, на фоні яких винайшли новітні технічні прийоми звуковидобування, а багатство тембру і динаміки інструмента створює діапазон від «звичайних», «камерних» сонат до «симфонізованих». Форма сонати еволюціонує від традиційної тричастинної побудови до одночастинної, вільних форм. Інколи нівелюється значення форми і залишається лише сама ідея сонатності, що опирається на образну сферу драматичної дії. Навіть якщо композитори не дотримуються стандартів форми, називаючи свій твір «сонатою», вони вже вносять його в контекст цього жанру: це або твір, де є протиставлення двох начал, або задіяні принципи діалектики (адже сонатна форма і є музичним втіленням діалектики), або ж композитор використовує жанр сонати для підкреслення масштабності твору. З появою нових виразових можливостей змінюється якість форми, з новим трактуванням, витісняються традиційні засоби стабілізації музичної структури: регулярність метричної пульсації, стабільність ритму, чітка функ-

ціональна диференціація музичної тканини, натомість сонористика і алеаторика створюють умови співавторства композитора і виконавця.

6. **Здійснений** комплексний аналіз баянних сонат, у тому числі раніше не досліджених, а саме: 5-ої, 6-ої, 7-ої сонат А. Кусякова, Сонати № 2 та Сонати № 3 В. Семенова, Сонати-балади Я. Олексіва, Сонати Є. Подгайца, «Imprasse» Ф. Анжеліса, Сонати М. Зелінські, зумовив такі узагальнення:

а) встановлено основні функції музичного тематизму у баянній сонаті. Тема є рушійною силою побудови музичної форми та інколи й елементом її структури, що свідчить про традиційність тематичного розвитку класичної сонатної форми. Композитори часто вдаються до лейтмотивності музичного тематизму, а також монотематизму. Однак, у процесі еволюції композиторської техніки, з появою сонористики та серійної техніки, музичний тематизм може втрачати своє функційне значення, а домінуючу сторону формотворення займатиме тембр, певні ритмічні побудови та ін. Основною функцією музичного тематизму в баянній сонаті є його зв'язуюча роль.

Крім того, що баянні сонати будуються за принципом монотематизму та інваріанту, композитори застосовують різноманітні новаторські прийоми. В. Семенов у Сонаті № 3 застосовує зашифровану азбукою Морзе цитату Г. Гейне, а також квазіцитування інших творів. Використання такого прийому у творі реалізовує принцип єдності змісту і форми, засвідчує прийом подвійного кодування.

Показовим є застосування символів у поєднанні із серійною технікою та сонористикою. У творчості С. Губайдуліної діалектична взаємодія досягається за допомогою символів. Завдяки перехрещенню правого і лівого мануалу баяна у сонаті «Et exspecto» проявляється символ хреста. Застосування символів здійснює також у своїй творчості В. Рунчак.

Уточнено, що рушійною силою динамічного розвитку баянної сонати є конфліктність та глибина суперечностей образних сфер, які перебувають у діалектичній взаємодії. Однак існують й інші засоби динамічного розвитку. Яскравим прикладом є Соната № 2 А. Кусякова, в якій майже усувається конфліктність як основний принцип розвитку образно-драматичного плану сонатної форми. Рушійною силою твору є експозиційний і варіаційний розвиток.

б) доказовим став і той факт, що важливу, а інколи й головну роль, відіграє тембр. Тембральні можливості баяна дають змогу активно експериментувати композиторам з колористичним збагаченням музичної тканини, а іноді навіть на формотворчому та структурному рівнях. У баянній сонаті вперше застосовується колористичний прийом *bisbigliando*. Є. Подгайц застосовує його у другій частині сонати для баяна. Принцип діамет-

рально-образних сфер на основі тембрового контрасту застосовується у Сонаті № 2 «Слов'янська» В. Зубицького як допоміжний засіб посилення і виділення контрастних зон загальної драматургії твору.

7. *Систематизовано* індивідуальні виконавські стилі на основі баянної сонати (віртуозний, емоційний, який «поділяється на два підтипи – емоційно-піднесений і швидше схильний до ліризму, медитації», раціоналістичний та інтелектуальний) та охарактеризовано особливості її інтерпретації. Поєднання віртуозного типу з раціоналістичним простежується у творчості О. Шарова. Емоційно-віртуозний тип виявляється у О. Дмитрієва. Віртуозно-емоційний тип виконавця, переплетений з елементами театралізації, притаманний А. Гайнулліну. Емоційно-піднесений тип представлений у виконавській творчості В. Зубицького, що підкріплений і в композиторській манері його письма. До дещо іншого – інтелектуального стилю – належать М. Вярюнен та Ф. Ліпс. Також до інтелектуального типу з елементами раціоналізму належить М. Різоль. Зовсім протилежний цим типам виконання є сербський баяніст П. Маріч, якого можна віднести до експресивно-віртуозного типу, навіть деякою мірою до експансивного стилю. Але, незважаючи на таку диференціацію виконавців баянного мистецтва, вони є полістилістами завдяки поєднанню у своїх концертних програмах широкого спектру творів композиторів багатьох епох.

Виявлено, що в баянному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ ст. відбувається змикання двох стилів: стилю композитора та виконавця, що є рушійною силою для подальшої еволюції цього мистецтва.

На основі всіх перерахованих висновків *створено* цілісне уявлення про формування та розвиток жанру баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових виданнях інших держав:

1. Радко Ю. И. Общие черты исполнительской интерпретации в произведениях для баяна Владислава Золотарёва. *Музыкальная культура в теоретическом и прикладном измерении: сб. науч. ст.* / Кемерово: гос. ун-т культуры и искусств; ред. кол.: Е. Л. Кудрина (гл. ред.), А. В. Шунков, Л. Ю. Егле, сост. и науч. ред. И. Г. Умнова. Кемерово: КемГУКИ, 2015. Вып. 2. С. 77–82.

2. Радко Ю. І. Функції музичного тематизму у формотворенні баянної сонати (на прикладі творчості В. Семенова). *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. 2015. Вип. 30–31. ч. II. С. 64–68.
3. Радко Ю. І. Інтерпретаційні та формотворчі аспекти баянних сонат Анатолія Кусякова. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. На пошану доктора мистецтвознавства, професора Карась Ганни Василівни. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 32. С. 225–230.
4. Радко Ю. І. Модифікації баянної сонати на основі жанрового синтезу поеми і балади. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. пр.* Вип. 22 / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов; редкол.: Ю. П. Богущкий, С. В. Виткалов, С. М. Волков та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2016. С. 244–249.
5. Радко Ю. І. Історіографія виникнення та розвитку жанру баянної сонати. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. пр.* Вип. 24 / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов; редкол.: Ю. П. Богущкий, С. В. Виткалов, С. М. Волков та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2017. С. 227–232.

**Статті в інших наукових виданнях
та збірниках матеріалів конференцій:**

6. Радко Ю. І. Соната для баяна у творчості українських композиторів: до постановки проблеми. *Народно інструментальне мистецтво на зламі ХХ – ХХІ століть: зб. матеріалів та тез VIII-ї міжнародної науково-практичної конференції (ДДПУ ім. І. Франка, 05.12.2014, м. Дрогобич) / [Ред.-упоряд. А. Душний, Б. Пиц]. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 75–77.*
7. Радко Ю. І. Своєрідні формотворчі та інтерпретаційні особливості баянної сонати Єфрема Подгайца. *Збірник докладау і тезісау VI Міжнароднай наукова-пратычнай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтвау» / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Мінск: Права і эканоміка, 2016. С. 404–407.*
8. Радко Ю. І. Темброва драматургія у відображенні художньої образності баянної сонати. *Народно-інструментальне мистецтво на зламі ХХ – ХХІ століть: зб. матеріалів та тез XII-ї міжнародної науково-практичної конференції (ДДПУ ім. І. Франка, 07.12.2018, м. Дрогобич) / [ред.-упоряд. А. Душний, Б. Пиц]. Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 109–112.*

АНОТАЦІЯ

Радко Ю. І. Стильова еволюція жанру баянної сонати у східно-слов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 «Музичне мистецтво». – Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. – Львів, 2019.

Дисертація є дослідженням жанру баянної сонати у східнослов'янському інструментальному мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Розглянуто основні етапи зародження та еволюції жанру сонати. Виявлено індивідуальні композиторські підходи щодо формотворення, взаємодії різних жанрів та їх вплив на поняття сонатності. Проаналізовано загальні принципи тематичної структури, функції, особливості розвитку, їх вплив на формотворення. Сонатна форма розглядається за діалектичним принципом взаємодії музичного матеріалу, персоніфікації тематичного протиставлення. Створено цілісне уявлення про формування та розвиток жанру баянної сонати другої половини ХХ – початку ХХІ ст. на основі досліджень провідних музикознавців. Здійснено огляд праць, у яких розглядаються жанрово-стилістичні, фактурні, ритмо-формульні, тембральні та фольклорні особливості баянної сонати.

Зазначено жанровий концепт баянної сонати, названо загальні поняття, які відображають певні структурні та формотворчі особливості цього жанру на основі індивідуальних зразків композиторської творчості. Виявлено, що музичний тематизм у баянній сонаті відіграє важливу роль як у формотворенні, так і у художньо-образному відтворенні змісту твору. Доведено, що рушійною силою динамічного розвитку баянної сонати є конфліктність та глибина суперечностей образних сфер, які перебувають у діалектичній взаємодії. Тембральні можливості баяна дають змогу композиторам активно експериментувати з колористичним збагаченням музичної тканини, зокрема, на формотворчому та структурному рівнях.

Відзначено виконавську палітру баянного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст. крізь призму академізації баяна та розвитку композиторської техніки за рахунок появи інноваційних прийомів звуковидобування.

Ключові слова: соната, сонатна форма, баянна соната, баянне мистецтво, стильова еволюція, жанр, жанрова модифікація, жанрова класифікація,

формотворення, композиторська творчість, виконавський стиль, інтерпретація, східнослов'янське інструментальне мистецтво.

ANNOTATION

Radko Yu. I. Style evolution of bayan sonata genre in Eastern Slavic instrumental art of the second half of the XX – early XXI centuries. – Qualification research work as copyrighted manuscript.

Thesis for the degree of the Candidate of Art. Specialty 17.00.03 – Musical Art. – M. V. Lysenko Lviv National Music Academy. – Lviv, 2019.

This thesis research is a study of bayan sonata genre in East Slavic instrumental art of the second half of the XX – early XXI centuries.

The research describes the main stages of sonata genre origin and evolution. It also reveals individual composer's approaches to sonata formation, interaction of different genres and their influence on the concept of sonata. General principles of thematic structure, functions, peculiarities of development and their influence on sonata formation have been analyzed as well. Sonata formation is revealed from the perspective of dialectical principle of musical material interaction and personalization of thematic opposition. Based on the research of leading musical experts – an integral presentation of bayan sonata formation and development of the second half of the XX – early XXI centuries, was created. We also made an overview of research works dedicated to genre-stylistic, texture, rhythm-formular, timbral and folklore features of bayan sonata.

During a long period of its development sonata genre has absorbed a considerable number of processes and phenomena of different eras. In the XX–XXI century sonata genre still inhere the technical-style concepts of composers' thinking. In bayan sonata, composers primarily rely on instrument expressive capabilities, conventional classic fundamental techniques, as well as on introduction of new figuratively-compositional approaches and phonation methods. These factors enrich bayan sonata in invariance of drama genre and artistic image

The genre concept of bayan sonata, which the author treats as a genre that formed in the second half of the twentieth century, is due to the individualized features of the author's concept, national tradition, musical language and bayan constructive capabilities development, due to which the latest technical phonation techniques have been invented, and the richness of the tone and instrumental dynamics creates a range from «conventional», «da camera (chamber)» sonata to an «orchestra» one.

Musical theme in the bayan sonata was revealed to play a significant role both in formation and in artistic reproduction of the composition content. Bayan sonata can be characterized by clear theme contrast, free structure dismemberment and richness of invariant constructions.

The multi genre character of bayan sonata was also considered. Genre synthesis became a widespread phenomenon of composer's concept in bayan sonata. Particular attention is paid to the synthesis of poem and ballads genres in bayan sonata. The architectonics and historical backgrounds of poem and ballad development, as well as their reflection in instrumental music, have been considered. The overall impact of poem and ballads genres on sonata form was also revealed.

With the improvement of the bayan's design, the timbre plays an important role in the bayan sonata, which led to the using of the term «timbreform» (according to D. Shulgin). The bayan's temporal possibilities allow the composers to experiment actively with the colourful enrichment of musical tissue, in particular, at the formative and structural levels. A striking example of the timbre fundamental principle is «sonata» for the bayan by E. Podgaits. The composer uses the colourful technique of bisbigliando for the timbral development of the composition. It was noted the artistic palette of the bayan art of the XX – early XXI centuries through the prism of academization of the bayan and the development of the composer's technique at the expense of emergence of the innovative methods of sound production.

It was found out that the performing style is a historical category, and with the tendency to using of the innovative techniques and the improvisational manner of performing, historical styles are more evident through a personalized individualized character. In the bayan art, it is manifested on the basis of the transition from the intonation-singing manner of performing to accent-shock, improvisational. The significant influence on the stylistic peculiarities of performing is played by national and regional bayan schools. It was revealed the features of the interpretation of the bayan sonata of the second half of the second half of the XX – early XXI centuries, the leading performers of the present (M. Rizol, F. Lips, O. Sharov, O. Dmytriev, V. Zubytskyi, Yu. Shyshkin, P. Feniuk, M. Viairiunen, A. Nyzhnyk, A. Gainulin, J. Purits, P. Marich).

Key words: sonata, sonata formation, bayan sonata, stylistic evolution, genre, genre modification, genre classification, formation, composer's creativity, eastern slavonic instrumental art, bayan art, performers, classification, performing style, interpretation.

Підписано до друку 25.04.2019.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1,16.
Наклад 100 прим. Зам. № 119.

Видавець і виготовлювач – ФОП Тетюк Т. В.
Свідоцтво серія ЛВ № 80 від 11.09.2013 р.
м. Львів, пр. Червоної Калини, 115
тел.: (097) 178-8488